

2.8 Landskap

Allmänt

I detta avsnitt beskrivs landskapets karaktärsdrag i ett helhetsperspektiv. Den visuella upplevelsen av landskapet har kompletterats med en bakgrundskunskap om hur landskapet bildats, hur det används idag och viktiga funktioner som kan ha betydelse för landskapskaraktären. Motivet till att beskriva landskapet i ett samlat resonemang är att det initialt i vägutredningen efterfrågades en samlad bild av utredningsområdet inför det kommande arbetet med möjliga vägorridor, se avsnitt 2.1. Sättet att se på landskapet stöds av Europarådets landskapskonvention som definierar landskap som "ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer."

Analysen av landskapets karaktärsdrag har, vad gäller syfte och metod, gjorts utifrån grundtankarna i en så kallad "riktad karaktärsanalys". Att analysen är riktad innebär att den är relaterad till den aktuella åtgärden och att det därmed är den planerade vägens storlek, karaktär och inverkan som styrt skala, detaljering och inriktning på beskrivningar och analys. Karaktären beskriver landskapets grunddrag, den struktur och det innehåll som kännetecknar ett landskapsavsnitt och som skiljer det från andra angränsande områden. Karaktärsanalysen är ett komplement till tematiska analyser och värderingar vars syfte är att identifiera vetenskapligt intressanta och/eller värdefulla områden kopplade till olika intresseområden som naturmiljö, kulturmiljö och så vidare.

Analysdelen, det vill säga om och hur en väglokalisering kan samspela med de aktuella landskapskaraktärerna, redovisas under avsnitt 2.16.

Områdets karaktärsdrag i ett regionalt perspektiv

Säveåns dalgång mellan Vårgårda och Alingsås utgör Varaslättnens sista avtryck i sydväst. Skogsmarken i sydöst är den nordligaste delen av Småländska höglandet. Sett ur ett geologiskt perspektiv ligger området i övergången mel-

lan det Västgötska peneplanet (avjämningsyta i berggrunden) och den uppspruckna bergterrängen i sydvästra delen av regionen. Här möts även kulturgeografiska regioner med helt olika förutsättningar: den rika heläkersbygden på slätten och Sjuhäradsbygden där binäringarna utgjort ett väsentligt ekonomiskt tillskott i de små jordbruken.

Utredningsområdet följer Säveåns dalgångs sydöstra sida. Säveån som meandrar fram i dalgången har sin källa i sjön Säven öster om Alingsås. Till en början rinner den norrut för att i höjd med Vårgårda vända söderut igen. Längs ån ligger gamla kulturbygder. Siene och Horla har en småskalig mellanbygdskaraktär. Skogsklädda berg skiljer socknarna åt och på andra sidan bergen längs med Säveån ligger Bälinge och Hol där jordbruket traditionellt varit huvudnäringen. Skogen har historiskt varit byarnas utmarker.

Dalgången är här relativt bred och avgränsas distinkt i söder och i norr av skogarna mot Sjuhäradsbygden respektive Risveden. Dalgången blir allt trängre söder om Alingsås där landskapet öppnar sig där främst kring sjöarna. Västgötaslättens vidsträckta landskap tar vid först en bit norr om Vårgårda.

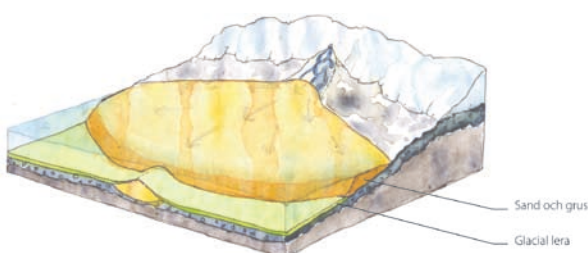
Landskapets geomorfologi (läran om landformerna och hur de förändras) har gett de grundläggande förutsättningarna till det landskap vi ser idag och hur det använts genom tiderna.

Inom området kan fyra olika geologiska huvudtyper urskiljas: den kuperade bergterrängen med tunt jordtäckte eller berg i dagen, den kuperade moränterrängen strax söder om Vårgårda, de stora sammanhängande områdena med isälvsmaterial samt de flacka odlingsbygderna på finsediment i Säveåns dalgång.

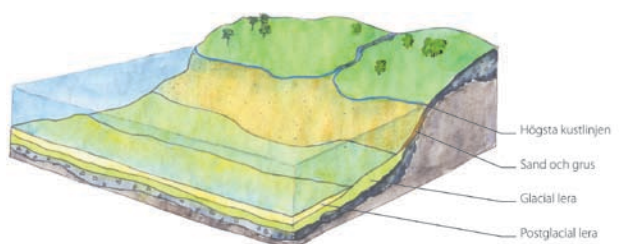
Under inlandsisen transporterades material i så kallade isälvar. Isälvs materialet avsattes när vattnet nådde havet. Det grövsta materialet avsattes närmast mynningen medan de mest finkorniga sedimenterade längre ut från isälvsmyningen. Ett isälvsdelta bildades, se figur 2.8:1.

Den nivå som havet nådde då det stod som högst brukar kallas högsta kustlinjen (HK). När inlandsisen började dra sig tillbaka och landhöjningen påbörjades sjönk havsnivån.

Figur 2.8:1 Isälvsmaterial transporteras ut under isen och bildar ett isälvsdelta.

Figur 2.8:2 Inlandsisen har dragit sig tillbaka och havsytans sänkning har påbörjats.

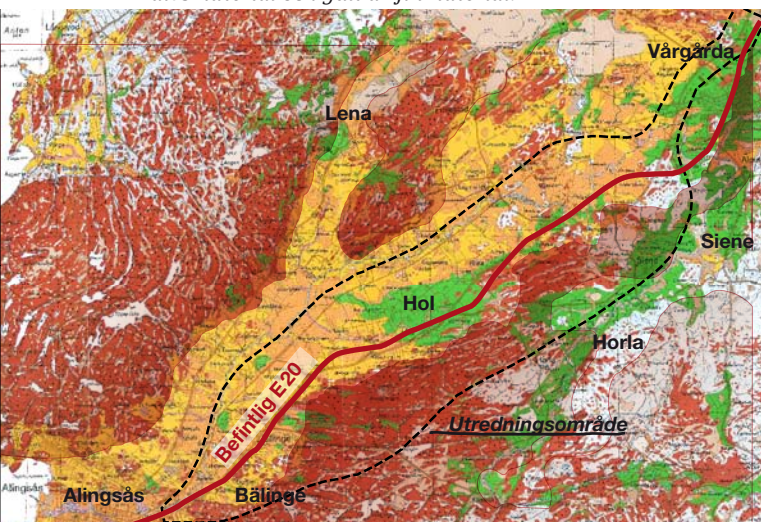
Sanden och gruset utsattes då för svallning. De fina partiklarna svallades ur och avsattes som svallsand men även som glaciallera, på de djupast belägna havsbottnarna. Det grövre sand- och grusmaterialet blev kvar, se figur 2.8:2. I gränsen mot HK finns stora områden med isälvsmaterial. De största sammanhängande isälvsavlagringarna finns i Vårgårda kommun, mellan Jonstorp och Siene i östra delen av utredningsområdet, samt vid Hol, som också kallas Holdeltat.

Högsta kustlinjen följer utredningsområdet på sydöstra sidan på nivån 110–118 meter över havet. Den ligger i övergången mellan moränlagren och finsedimenten och sammanfaller i stort sett med skogens gräns mot det öppna landskapet. Den kuperade bergterrängen är i huvudsak orienterad i sydvästlig-nordostlig riktning, det vill säga parallellt med isens rörelseriktning, se figur 2.8:5.

Dagens E20 följer Sävveåns dalgång. Dalgången är ett av de förhistoriska kommunikationsstråk som förbinder Skaraslätten och Falbygden med havet och som också leder till de äldsta spåren av mänsklig närvaro i Västergötland. Under medeltiden blev Skara en central plats och stråket bibehöll sin betydelse. Vissa delar av nuvarande väg ligger troligen kvar i den medeltida färdvägens läge. E20 har idag mer avlägsna målpunkter och stråket länkar samman ett stort antal orter. Kring E20 ligger idag ett stort antal gårdar. Vägen är den sammanlänkande ryggraden i trakten och med vägarna till gårdsenheterna bildas en fiskbensliknande struktur. Som på många andra ställen har vägen som livsnerv i bygden också blivit dess hot med ökande trafik i högre hastigheter. Vägen kan inte längre upprätthålla den lokala funktionen. Västra Stambanan följer likaså dalstråket och förstärker karaktären av kommunikationsstråk.

Sammantaget kan sägas att utredningsområdet ligger i ett mycket skiftande landskap. Det kännetecknas av mötet mellan den storskaliga jordbruksbygden och det höglänta skogslandskapet. I övergången mellan dessa landskapstyper ligger det småskaliga mosaiklandskapet. Utredningsområdets fyra huvudkaraktärer: relativt storskaligt jordbrukslandskap, mosaiklandskap, skogslandskap och tätortslandskap kan indelas i ytterligare undergrupper.

Figur 2.8:3 En generaliserad jordartskarta där rött och ljusblått är berg i dagen respektive morän, grönt är isälvsmaterial och gult är finmaterial.

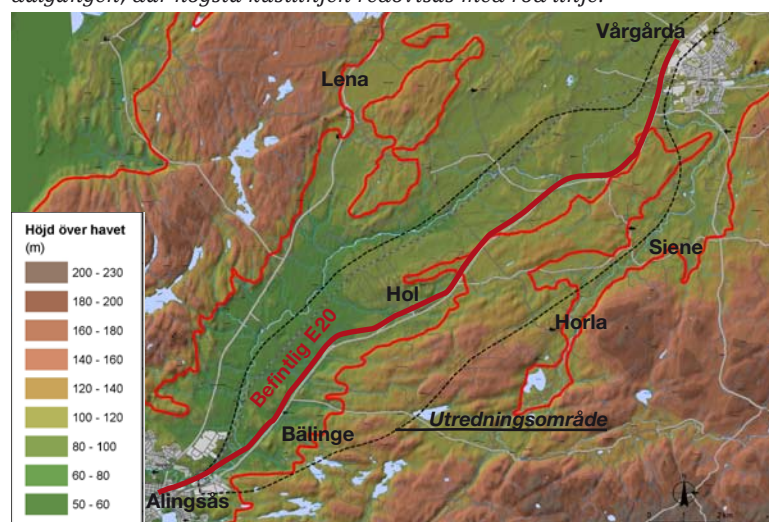
Landskapskaraktärer inom utredningsområdet:

- Relativt storskaligt jordbrukslandskap
 - dalgång (I)
 - slätt (II)
 - Mosaiklandskap
 - jordbrukspräglad (III)
 - jordbruks- och herrgårdspräglad (IV)
 - med mellanbygdskaraktär (V)
 - Skogslandskap (VI)
 - Tätortslandskap
 - genomfart (VII)
 - förbifart (VIII)
- Varje landskapskaraktär beskrivs nedan.

Figur 2.8:4 En kulturgeografisk indelning av mellersta Västra Götaland (Mascher 2002) lagd på en satellitbild. Utredningsområdet berör tre olika områden.

Figur 2.8:5 En topografisk karta över utredningsområdet i dalgången, där högsta kustlinjen redovisas med röd linje.

Relativt storskaligt jordbrukslandskap Dalgång (I)

Säveåns dalgång är jordbrukspräglad. Se figur 2.8:7. Åns ravinsystem i sand och lerjordar ger tillsammans med isälvsavlagringarna ett kuperat landskap. Höjdskillnaderna mellan åraviner och höjdryggar inom området är stora. Terrängen faller inte entydigt ned mot Säveån. Sidoravinerna har eroderat tvärs eller diagonalt över dalgången. I sidoravinerna finns höga naturvärden kopplade till ravinskogar, rika vattenmiljöer och i några fall till betade ravinslutningar. Säveån, som besitter de högsta värdena är bitvis åtföljd av frodiga åldrande strandskogar, vilka bland annat gynnar ett rikt fågelliv.

Hols ås, som utgörs av stora isälvsavlagringar, höjer sig i en tunga ut i dalgången cirka 40 meter över Säveåns nivå. I krönläget ligger gravhögar och anmärkningsvärt stora gravfält från brons- respektive järnålder. Hol intar en historisk särställning i området. Platsen har stort tidsdjup och spåren från äldre tider är för betraktaren lätta att uppfatta.

Gårdarna är många och ligger utskiftade i dalgångslandskapet. Jordbruket bedöms som livskraftigt med alltifrån stora robotgårdar till mindre hästgårdar. Djurhållning för kött- och mjölkproduktion utgör en viktig del i lantbruket. Markerna utnyttjas för spannmåls- och vallodling eller bete.

Många av gårdarna ligger längs E20, vilken har gått i ungefär samma läge åtminstone sedan medeltiden. Västra Stambanan är förlagd längre ner i dalgången närmare Säveån. Ån delar påtagligt dalgången visuellt och traditionellt. Mellan Torp i söder och Mångsholm följer sockengränsen ån. Inom utredningsområdet finns idag sex passager med varierande standard över ån. Vid alla dessa passager har vattenkraft utnyttjats till kvarnar eller sågverk.

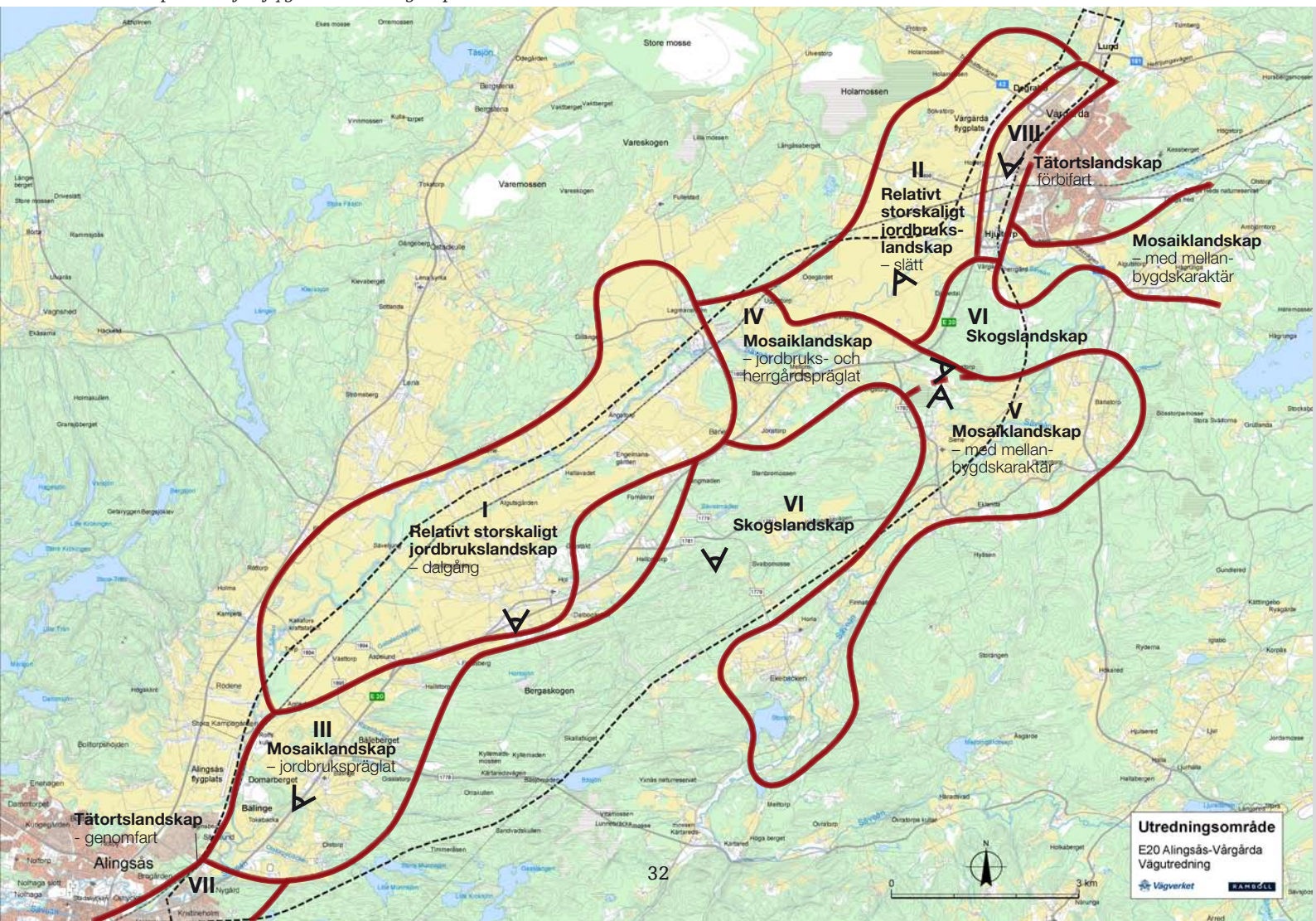
Slätt (II)

I nordöstra delen av utredningsområdet är jordbrukslandskapet flackare och har mer slättkaraktär. Se figur 2.8:9. Jordbruksenheterna är stora och tillhör de stora egendommarna och godsens i trakten. Säveån har inte eroderat ned i jordlagren som den gör nedströms. Fullåkerslandskapet med storskalig spannmålsodling är karaktäristisk för 1800-talets jordbruksrationalisering som också är kännetecknande för dagens jordbruksmetoder.

Mosaiklandskap

I mosaiklandskapen återfinns större delen av de lövskogsmiljöer, företrädesvis ekskogsmiljöer, som har de högsta natur- och landskapsvärdena i området.

Figur 2.8:6 Landskapskaraktärer inom utredningsområdet. Fotopunkter för flygbilder är inlagda på kartan.

Jordbrukspräglat mosaiklandskap (III)

Det småskaliga landskapet är format av berggrundens topografiska variationer. Den skogklädda sprickdalsberggrunden möter dalgången med en särpräglad flikig bergkontur med en öst-västlig riktning, se figur 2.8:8. De skogsklädda bergtungorna har avläggare i det öppna landskapet i form av berg och bergknallar. Ibland faller berggrunden brant ned mot åkermarken i så kallade lodytor. Giparna mellan bergtungorna är oftast uppodlade. Nederoderade bäckkraviner som för vattnet från skogsmarken ned mot Sävveån bidrar till ett varierat landskap med rika naturmiljöer. Gårdsenheterna, som är utskiftade under 1800-talet, är till en del förlagda längs och ibland strax intill E20.

Jordbruksmarkens möte med skogslandskapet sker i en övergångszon där betade ängsmarker, åkerholmar och grova ekar tillsammans skapar höga natur- och landskapliga värden. Det varierade landskapet framförallt i närheten av Nygård används för hästverksamheter.

Jordbruks- och herrgårdspräglat (IV)

Mosaiklandskapet kring de stora gårdarna Lagmansholm, Mängsholm, Uggletorp och Tubbetorp har rika natur- och kulturmiljöer, där ekhagarna i Mängsholm och vid Tubbetorp

Figur 2.8:7 Vy mot norr över dalgångens relativt öppna landskap (I) vid Hol.

Figur 2.8:8 Vy mot nordost över det jordbrukspräglade mosaiklandskapet (III) i Bälinge.

är särskilt utmärkande, se figur 2.8:10. Inslag av alléer och vackra mangårdsbyggnader i strategiska höjdlägen ger landskapet en viss herrgårdsprägel, men här finns också spår av tjänstefolkens och torparnas bostäder. Odlingsmarkerna till de stora gårdarna ligger däremot inom det relativt storskaliga jordbrukslandskapet. Se ovan.

Av mellanbygdskaraktär (V)

Längs Sävveån uppströms Hjultorp, vid Siene och Horla, har kulturlandskapet en mellanbygdskaraktär. Den odlingsbara marken på lätta jordar är relativt begränsad och omgärdas av skog, se figur 2.8:11. Sävveån har haft stor betydelse för trakten, både som kraftkälla och som näringsgivare till de kringliggande slättermaderna. I den småskaliga jordbruksbygden finns fornlämningsmiljöer som lätt kan urskiljas i landskapet. Förekomsten av beteshagar med ekbestånd gör området särdeles värdefullt. Mellanbygdskaraktären fortsätter österut mot Landa.

Skogslandskap (VI)

Den småkuperade sprickdalsberggrunden i skogslandskapet är delvis täckt av morän där inte berget går i dagen. Terrängen ligger cirka 100–150 meter över havet i huvudsak

Figur 2.8:9 Utblick över slätten i det relativt öppna jordbrukslandskapet (II) sett mot Tubbetorp.

Figur 2.8:10 Mosaiklandskapet kring Tubbetorp och Mängsholm har en viss herrgårdsprägel (IV) med högt belägna mangårdsbyggnader, alléer och stora ekbestånd.

ovan högsta kustlinjen. I norra delen är terrängvariationerna mindre och jordlagren djupare och skogen mer grandominerad än den södra delen där tallinslaget är större, se figur 2.8:12. En kraftigare sprickdal utmed Kärtaredsvägen har renspolade glacialslipade hållar med ett för området ovanligt utseende.

Det förekommer på vissa håll i södra delen en utpräglad hällmarksterräng med renlav och långsamväxande tall. Skogen brann 1917, vilket troligen har bidragit till denna luckiga skogstyp, vilken idag är lokal för bland annat tjäder. Ett återkommande inslag i skogslandskapet är lodytor och blockbranter som ligger i sydväst-nordostlig riktning. Dessa är betydelsefulla för landskapsbilden och särskilt intressanta från naturvårdssynpunkt. På några ställen förekommer öppna våtmarker i sänkor och sprickdalar ibland med inslag av vattenspeglar. Kring dessa är skogen ofta mer naturskogstypad och har ofta inslag av löv. Dessa öppna platser har också betydelse för upplevelsen av skogen då de skapar öppna vyer.

Skogsmarken ses kulturhistoriskt som bygdens utmarker där skogsbete, virkesuttag, jakt och viss torpetablering förekom. Idag är skogen framförallt värdefull för jakt, skogsbruk och inte minst för friluftslivet.

Figur 2.8:11 Vy söderut mot Sienes mosaiklandskap (V).

Figur 2.8:12 Vy över skogslandskapet (VI) mot norr. Jönköpingsvägen syns mitt i bilden.

Tätortslandskap Genomfart (VII)

Alingsås tätort växer även mot nordost, främst med verksamhetsområden. Fasaderna utmed dagens väg ligger relativt nära vägen vilket ger ett förtätat intryck som bidrar till tätortsupplevelsen. E20 som passerar genom Alingsås har närmare stadskärnan mer stadskaraktär när bostadsbebyggelsen tar vid. Se figur 2.8:13.

Förbifart (VIII)

Vårgårda passerar i utkanten av tätorten via en förbifart. De verksamheter som är förlagda utmed E20 är bland annat tillverkningsindustrier i stora enheter och byggnader. Landskapet upplevs som öppet och mötet med tätorten blir mer en marknadsföring av industrierna. Se figur 2.8:14.

Figur 2.8:13 Vy över infarten till Alingsås (VII) sedd från nordost.

Figur 2.8:14 Vy över förbifarten till Vårgårda (VIII) sedd mot nordväst.

